

Roma İmparatorluğu Ekonomisinin Değerlendirilmesi

Yağmur Akarsu¹

Özet

Roma İmparatorluğu, istisnai büyüklüğü ve süresi sayesinde, tarımsal bir dünya imparatorluğu bağlamında ekonomik kalkınmayı incelemek için en iyi fırsatlardan birini sunmaktadır. Aynı zamanda Roma ekonomisi, organik yakıtlara dayanması ve tarım ile hane içi üretimin hakim olması bakımından tipik bir modern öncesi ekonomiydi. Gelişimsel açıdan, Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu'nun Helenistik ekonomilerinin genişlemesinin devamı ve doruk noktası olarak görülebilir. Sonuç olarak, ticaret ve taşımacılık en başından beri Roma ekonomisinin merkezindeydi ve Roma'nın daha sonraki genişlemesi, erken dönemlerden itibaren, yalnızca siyasi gücün yayılmasıyla değil, aynı zamanda kısmen hükümet politikası tarafından oluşturulan ve kısmen de piyasa etkileşimi yoluyla ortaya çıkan sıkı bir ekonomik bağlantı ağının ortaya çıkmasıyla da karakterize edildi. Para birimi ve takas sistemi, Roma ticaretinin ve taşımacılığının gelişmesinin ve genişlemesinin ayrılmaz bir parçasıydı. Tarım, Roma ekonomisinin temelini oluşturuyordu ve muhtemelen nüfusun %80'inden fazlasını meşgul ediyordu. Temel ürünler arasında geleneksel Akdeniz üçlüsü olan zeytin, üzüm ve tahıllar yer alıyordu. Tarımsal uygulamalara ilişkin kanıtlar son derece az olsa da, genellikle tarım yöntemlerinde göreceli bir teknolojik istikrar olduğu varsayılır. Ancak Akdeniz tarım yöntemleri ve bitki türleri Avrupa da dahil olmak üzere geniş bir alana yayılmış ve özellikle kolonilerin etrafındaki kırsal alanların organizasyonunda büyük gelişmeler yaşanmıştır. Gerileme belirtileri ilk olarak ikinci yüzyılın sonlarına doğru görünür hale gelir. Büyük ölçekli imparatorluk madenleri ve taş ocakları ikinci yüzyılın son çeyreğinde terk edilir ve bunu sikkelerdeki ince metalin güçlü bir şekilde değer kaybetmesi izler. Büyük ölçekli işleme ve üretim tesislerine yapılan yatırımlar ciddi ölçüde azalır, birkaç yeni inşaat yapılır ve bazıları kullanım dışı kalır ya da daha küçük ölçekte devam eder. Sonuç olarak, Roma İmparatorluğu tarih boyunca birçok ekonomik gelişme ve kriz dönemleri atlattır. Fakat Roma İmparatorluğu'nun iktisadi sistemi, ticareti, tarımı ve sanayi alanlarındaki başarısı birçok modern kavramın temellerinin atıldığı bir dönem olarak tarihe geçti.

1 Öğr. Gör. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gökçeada Meslek Yüksekokulu, yagmurakarsu@comu.edu.tr, ORCID:0000-0002-4415-0997

1. Giriş

Roma ekonomisi, Roma'nın siyasi gücünün M.Ö. üçüncü yüzyıl ile M.S. birinci yüzyıl arasında Akdeniz ve Avrupa'da coğrafi olarak genişlemesiyle ortaya çıkan ve çağımızın ilk yüzyılları boyunca geç antik dönemde kademeli olarak gerilemesine kadar devam eden ekonomik sistemdir. Peter Temin (2001), Roma İmparatorluğunu birbirlerine bağlı muazzam bir yapı sistemi olarak tanımlamıştır.

Roma İmparatorluğu, istisnai büyüklüğü ve süresi sayesinde, tarımsal bir dünya imparatorluğu bağlamında ekonomik kalkınmayı incelemek için en iyi fırsatlardan birini sunmaktadır. Dahası, Roma döneminin tüm Akdeniz havzasının tek bir siyasi alan içinde yer aldığı tek dönem olması, Roma ekonomisinin kendine has özelliklerinin imparatorluğun birleşmesine ne kadar borçlu olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Aynı zamanda Roma ekonomisi, organik yakıtlara dayanması ve tarım ile hane içi üretimin hakim olması bakımından tipik bir modern öncesi ekonomiydi. Gelişimsel açıdan, Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu'nun Helenistik ekonomilerinin genişlemesinin devamı ve doruk noktası olarak görülebilir ve bu da Erken Demir Çağı'nda başlayan siyasi ve ekonomik toparlanmanın olgun aşamasını temsil eder. Roma dönemi, kentleşme, parasallaşma, pazar alışverişi, vergilendirme ve menkul köleliği gibi Yakın Doğu, Helen ve Helenistik özelliklerin Avrasya'nın batı çeperlerine yayılmasına tanıklık etmiştir.

Antik Roma, M.Ö. 625'ten M.S. 476'ya kadar süren bir imparatorluktu. Tarımcıydı ve fethettiği topraklardaki köleleştirilmiş nüfusu ücretsiz işgücü olarak kullanıyordu. Tarımsal refah, Çin gibi uzak doğudaki topraklardan toprak, işçi ve ürün talebi yarattı. Tarımsal üretim genişledikçe sanayi ve imalat sektörleri ortaya çıktı. Bu sektörler küçük ölçekliydi ve tarıma göre ikincil planda kalıyordu. Antik Roma ekonomisi büyüdükçe toprakları genişledi, nüfus göç etti ve şehir merkezleri gelişti. Zengin tüccarlar kara ve deniz üzerinden ticaret yolları geliştirdi. Roma, büyük bir şehir haline geldi ve geniş bir yol ağı inşa edildi. Yollar öncelikle hızlı askeri seferberlik için değil ancak ticaret için de gerekliydi.

Sonuç olarak, ticaret ve taşımacılık en başından beri Roma ekonomisinin merkezindeydi ve Roma'nın daha sonraki genişlemesi, erken dönemlerden itibaren, yalnızca siyasi gücün yayılmasıyla değil, aynı zamanda kısmen hükümet politikası tarafından oluşturulan ve kısmen de piyasa etkileşimi yoluyla ortaya çıkan sıkı bir ekonomik bağlantı ağının ortaya çıkmasıyla da karakterize edildi. Siyaset ve ekonomi birbiriyle yakından ilişkiliydi. Ekonomik entegrasyon birçok durumda siyasi entegrasyondan önce geldi ve/veya onu teşvik etti, bu da ekonomik entegrasyonu daha da geliştirdi.

Durumun böyle olmadığı yerlerde, Romalıların bazen genişlemek için madencilik yapılabilecek metal cevherlerinin varlığı gibi açık ekonomik nedenlere sahip oldukları görülmektedir.

Bu çalışma, Roma İmparatorluğunun ekonomisinin kurulması, gelişmesi/genişlemesi ve gerileme süreçlerini değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla yerli ve yabancı literatür taranarak tablo, grafik ve şekiller ile bu dönem ekonomisi anlatılmıştır.

2. Roma İmparatorluğunun Genişlemesi

Roma ekonomisinin tarihsel gelişimi, M.Ö. ilk binyılda Akdeniz’de yaşanan gelişmelerle yakından ilişkili olmuş ve önemli ölçüde bu gelişmeler tarafından koşullandırılmıştır. Bunlar arasında ilk olarak, M.Ö. sekizinci yüzyılın başlarından itibaren Batı Akdeniz’in Yunanlılar ve Fenikeliler tarafından kolonileştirilmesi ve ardından Etrüskler, İtalyanlar ve Yunanlılar arasındaki temasların artması, Orta İtalya ve Tiren Denizi’nin ekonomik manzarasını dönüştürmüş ve Latium ile Doğu Akdeniz arasında uzun mesafeli ticaret yolları yaratmıştır.

İkinci olarak, M.Ö. birinci binyılın ikinci yarısında Ege ve Doğu Akdeniz ticaretinin yoğunlaşması ve İskender’den sonra Doğu’nun ve Mısır’ın Helenleşmesi, Romalıların kolayca yararlanabileceği yoğun bir ticaret ağı yaratmıştır. Benzer bir ağ Kartacılıların Kuzey Afrika ve İspanya’ya yayılmasıyla da oluşturulmuştu ancak bu başlangıçta Romalılar için daha az erişilebilirdi. Bu gelişmeler, M.Ö. son yüzyıllardan itibaren Roma liderliğinde gerçekleşen Akdeniz’in çok daha geniş kapsamlı ekonomik entegrasyonu için temel gereklilikler arasındaydı. Ancak Roma ekonomisi, Akdenizi şimdiye kadar görülmemiş ölçüde ekonomik olarak bütünleştirmenin yanı sıra, Yunan ve Helenistik ekonomilerin yaptığının aksine, Avrupa kıtasını Akdeniz ticaret ve değişim ağlarına entegre etti ve Avrupa ve İskandinavya, Yakın Doğu ve özellikle de çöl, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu üzerinden Mısır ile ticaret bağlantısı geliştiren Hindistan dahil olmak üzere Roma dünyasının siyasi sınırlarının ötesindeki bölgelerle yoğun ticaret ve değişimin gelişmesine tanık olmuştur. Roma İmparatorluğu’nun Avrupa ve Akdeniz ticaret yollarını entegre etmesi durumunun ilerleyen zamanda ortaya çıkacak Avrupa Birliği ve Akdeniz için Birlik gibi oluşumlarda etkili olduğunu söylemek mümkündür (Duman, G. ve Doğanyılmaz Duman, D., 2021; Duman, G., 2019). Ayrıca Çin’le de muhtemelen hem İpek Yolu üzerinden karadan hem de Hindistan üzerinden deniz yoluyla dolaylı ticaret bağlantıları vardı. Ticaretin yoğunluğu, M.Ö. 200-M.S. 200 döneminde meydana gelen ve önceki ve sonraki dönemlere kıyasla çok daha fazla olan gemi enkazlarının sayısından anlaşılmaktadır (Parker, 1992)

Para birimi ve takas sistemi, Roma ticaretinin ve taşımacılığının gelişmesinin ve genişlemesinin ayrılmaz bir parçasıydı. Kapalı bir ekonomiden serbest bir ekonomiye doğru gittikçe paranın önemi de artmaktadır. Romalıların ilk para birimi “as” dır.

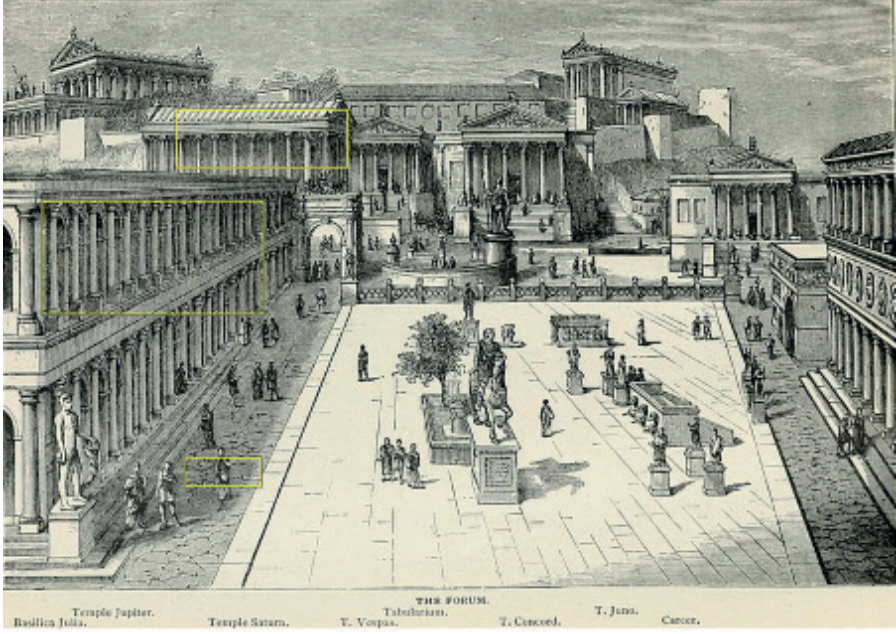
Tablo 1: Roma İmparatorluğu’nda Ticareti Yapılan Başlıca Mallar

Ticaret Kategorisi	Ticareti Yapılan Emtialar
Gıda maddeleri	zeytin, tuz, tahıllar
Hazır gıdalar	balık sosu, şarap, bira
Hayvansal ürünler	deri, post
Üreticiler için girdiler	ağşap, cam, metaller, tekstil
İnşaat malzemeleri	cam, mermer, yün, gümüş, bakır, kalay

Kaynak: <https://study.com/academy/lesson/ancient-roman-economy-trade-imports.html>

Tablo 1’de Roma İmparatorluğunun yapmış olduğu başlıca ticaret mallarına yer verilmiştir. Roma endüstrileri üretimlerini yabancı pazarlardan ithal edilen mallarla dengelenmiştir. Yün ve kumaş gibi tekstil ürünleri İtalya’da üretilirken, keten gibi lüks ürünler Mısır’dan gelmekteydi. Ünlü İpek Yolları’na ek olarak çeşitli ticaret yolları da mevcuttur. Muson yağmurlarıyla beslenen Hint Okyanusu ağı Asya ve Akdeniz’i birbirine bağlıyor ve Romalılara Çin ve Hindistan’dan ipek ve Baltık bölgesinden kürk sağlamaktaydı. Doğu İmparatorluğu, Mısır ve Suriye’den gelen mor boya, papirüs ve cam gibi lüks mallarıyla tanınıyordu. M.S. ikinci yüzyılda Galya (bugünkü Fransa) ve Almanya’daki üretimin çoğunluğunu devralana kadar, merkezi İtalya bir süre cam ürünleri üretip kuzeye ihraç etmiştir. Kiremit, mermer ve tuğla gibi yapı malzemeleri İtalya’da üretiliyordu (<https://openstax.org/books/world-history-volume-1/pages/7-3-the-roman-economy-trade-taxes-and-conquest>).

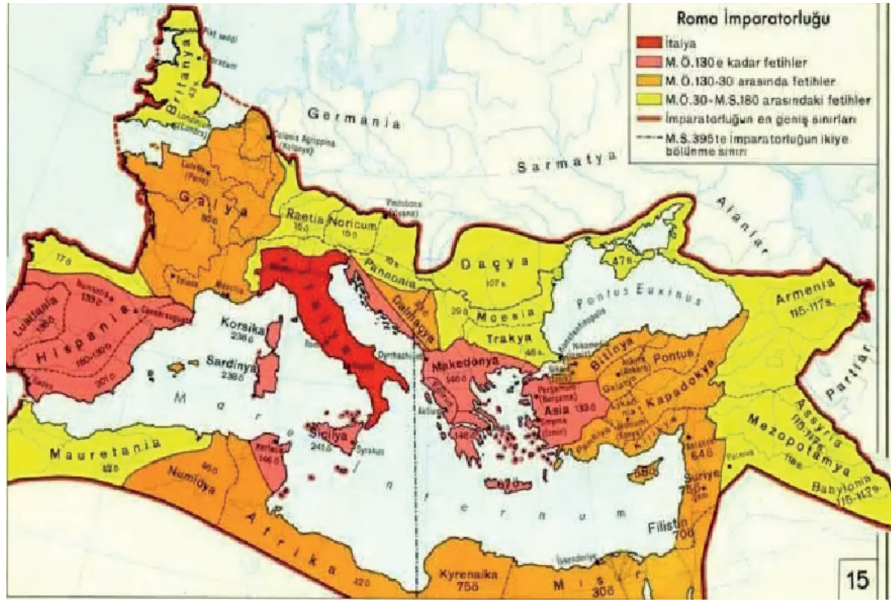
Resim 1: Roma İmparatorluğu Zamanında İnşa Edilen Dünyanın İlk Pazarı

Kaynak: <https://study.com/academy/lesson/ancient-roman-economy-trade-imports.html>

Resim 1’de Roma İmparatorluğu zamanında inşa edilen dünyadaki ilk Pazar gösterilmiştir. Yerli, lüks ve yabancı malların alınıp satılabildiği pazarlar antik Roma’da gelişmiştir. M.S. 107 civarında Roma’da inşa edilen Trajan Pazarı, dünyanın ilk alışveriş merkezi olarak bilinmektedir. İmparator Trajan döneminde inşa edilen bu pazarda kapalı bir pazar, bir alışveriş merkezi ve apartmanlar bulunmaktadır.

Şekil 1: Roma İmparatorluğu Sınırları

Kaynak: <https://www.scribd.com/presentation/492096834/Roma-Tarihi-Ve-Ekonomisi>

Tarım, Roma ekonomisinin temelini oluşturuyordu ve muhtemelen nüfusun %80'inden fazlasını meşgul ediyordu. Temel ürünler arasında geleneksel Akdeniz üçlüsü olan zeytin, üzüm ve tahıllar yer alıyordu. Tarımsal uygulamalara ilişkin kanıtlar son derece az olsa da, genellikle tarım yöntemlerinde göreceli bir teknolojik istikrar olduğu varsayılmaktadır. Ancak, Akdeniz tarım yöntemleri ve bitki türleri Avrupa da dahil olmak üzere geniş bir alana yayılmış ve özellikle kolonilerin etrafındaki kırsal alanların organizasyonunda büyük gelişmeler yaşanmıştır. Merkezileşme sonucunda kırsal alanın rasyonel bir şekilde düzenlenmesi, arazinin erişilebilirliğini artırarak, tarımın organizasyonunu ve planlamasını kolaylaştırarak genel maliyetleri düşürmüştür.

Büyük ölçekli ve imparatorluk çapında talep gören hammaddeler arasında çok çeşitli metaller (altın, gümüş, kalay, kurşun, bakır, demir, çinko), taş ve mermerler, ahşap, kil, yün ve keten bulunmaktadır. Bu malzemelerin bulunabilirliği farklıdır. Yün, demir, kil ve ahşap gibi bazıları yaygın olarak bulunurken, diğerleri, özellikle de sikke metalleri ve mermerler yalnızca belirli bölgelerde veya yerlerde bulunuyordu. Sikke metalleri, yüksek kaliteli mermerler ve renkli taşlar söz konusu olduğunda, devletin maden çıkarma işine doğrudan dahil olduğu görülmektedir. Büyük madenler ve taş ocakları

genellikle devlete aitti ve devlet tarafından işletiliyordu. Sikke basımı yoluyla para kazanma, ekonomik gelişmenin bir göstergesi ya da az gelişmiş bölgelerde artan madencilik faaliyetinin bir işlevi olabilir.

Roma fethi, üretim ve ticaret için elverişli ön koşullar yaratmıştır. İmparatorluk riski azaltarak, bilgi akışını kolaylaştırarak ve değişim araçlarını standartlaştırarak işlem maliyetlerini düşürmüş, aynı zamanda birincil üretimin (tarım ve madencilikte) genişlemesini kolaylaştırarak kentleşmeyi, imalatı ve pazar için üretimi teşvik etmiştir. Farklı bölgelerin mübadele için mal üretmedeki karşılaştırmalı üstünlüklerinden faydalanmalarını sağlamıştır (Bang, 2007, 2008).

Roma ekonomisinin birden fazla ve büyük ölçüde birbirine bağlı nedenlerle genişlediği rahatlıkla söylenebilir. Cumhuriyet İtalya'sında imparatorluk, sermaye girişleri, köle ithalatıyla dengelenen doğal büyüme üzerindeki kontroller ve ticari mübadele, seçkinlerin zenginleşmesi ve varlıkların halka şiddetli bir şekilde yeniden dağıtılması için yeni fırsatlar yaratmıştır. Uzun vadede, imparatorluğun halklar için de çeşitli faydalar sağladığı görülebilir. Barış işlem maliyetlerini azaltmıştır. Tüm Akdeniz'i bir 'iç deniz' haline getirmiş, doğal bağışların emeğe oranını iyileştirmiş, haraç entegrasyonu kaynakları harekete geçirmiş, portföy kapitalizmini mümkün kılmış, bilgi transferleri üretkenliği artırmış ve daha önce yeterince sömürülmemiş madenler sadece parasallaşmayı desteklemekle kalmayıp aynı zamanda imparatorluğun ötesinden ithalatı mümkün kılan külçe üretmiştir. Tüm bu gelişmeler, üretim ve verimlilik artışını sürdüren optimum bir iklimle ve en azından bir süreliğine, devlet gücünü veya ticari bağlantıyı zayıflatabilecek salgın hastalıkların yokluğuyla aynı zamana denk gelmiştir (Allen, 2009).

Roma ekonomisi, imparatorluk devletinin gücüyle birlikte yükselip alçalmıştır. Yüksek doğurganlık oranlarını gerekli kılan ve dolayısıyla kadınların iş gücüne katılımını kısıtlayan, beşeri sermayeye yatırımı caydıran ve yetimlere vesayet uygulanması yoluyla varlık yönetimini bozan düşük genel ve sağlığa göre ayarlanmış yaşam beklentisi seviyelerini içermektedir. Çekirdek veya geniş aileler, ilk evlilik yaşı ve endogami seviyeleri gibi farklı evlilik ve ikamet modelleri ekonomik davranışı koşullandırdığı ölçüde aile ve hane yapıları da önem arz etmiştir. (Saller, 2007, Shaw, 2001-2008, Scheidel, 2007).

Roma şehirleri tüketime yönelik ticaretin merkezleriydi ve ticari tesisler kentsel peyzajda oldukça görünür bir rol oynuyordu. Sokaklar, özellikle de şehir merkezlerinin içinde ve çevresinde, dükkânlarla kaplı olma eğilimindeydi. Bunların cadde üzerinde geniş açıklıkları vardı ve bu da perakendeciler ile yoldan geçenler arasındaki etkileşimi teşvik ediyordu. Bu, dükkanların çok

daha az yaygın olduğu ve daha az geniş açıklıklara sahip olduğu Yunan ve Helenistik dünyadan büyük bir gelişmedir. Burada ticaret daha çok agora ve özel evlere odaklanmıştır.

Roma İmparatorluğu geniş ve kalabalık bir devletti. Ancak, Roma İmparatorluğu sadece büyük ve kalabalık değildi, aynı zamanda oldukça kentleşmiş bir toplumdur. Başkent Roma'nın nüfusu yaklaşık 1 milyon nüfusa sahiptir. Kentleşme ve nüfusun büyüklüğü ise ekonomik kalkınmanın göstergesi idi. Roma İmparatorluğunun büyümesi ile birlikte daha büyük bir ekonomik sistem ortaya çıkmıştır. Roma'da tarım da oldukça gelişmişti.

Roma İmparatorluğu başında bulunan bir kral, yönetimi elinde bulunduran askeri zümre ve pleplerden meydana gelmekteydi. Roma, krallık döneminde iki hakim sınıfı mevcuttur. Patriciuslar ve plebler. İlk romanın gerçek nüfusu olarak sayılan askeri zümre sınıfıdır. Diğeri ise küçük toprak sahiplerini ve çiftçilerden oluşan küçük bir zümredir. Bütün haklara sahip olan patriciuslar çoğunlukla büyük arazi sahipleriydi. İlk zamanlarda sınırlı haklara sahip olan plebler ise zamanla patriciuslar gibi siyasi, ekonomik ve sosyal haklardan faydalanmaya hak kazanmışlardır. Romanın ekonomisini ayakta tutan kölelerdir. Peculium kurumu ise kölelerin hak sahibi olmaması yani hukuken kişi sayılmamaları fakat ekonomik anlamda çalışmalarına imkan tanıyan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Roma İmparatorluğu ilk başta İtalya'nın bazı şehirlerini bünyesine katmış daha sonra siyasi olarak en büyük rakiplerinden biri olan Kartaca'yı da yenmesi ile birlikte sınırlarını genişletmiştir. Roma'da nüfusun büyük çoğunluğu tarım ve ticaretle ilgileniyordu. İlerleyen dönemlerde özellikle Pön savaşları ve Anibal seferleri ile birlikte ekonomik ve sosyal anlamda değişiklikler olmuştur. Özellikle sefere katılan köylüler sahip oldukları toprakları terk etmişler ve tarım yapmayı bırakmışlardır. Terk edilen toprakları da zenginler kendi arazilerine dahil etmişlerdir. Roma'da işgücünün büyük bir bölümü ise kölelerden sağlanıyordu.

İtalya'nın modern çağda olduğu gibi antik çağda da zenginliği gıda üreten topraklarında yatmaktaydı. Altın, yarımadada hiç yoktu ve çok az gümüş vardı. Demir ve bakır sadece bir bölgede çıkarılıyordu. Etruria'nın dar şeridi, birçok Romalıyı sanayiye çekemeyecek kadar sınırlıydı. Etruria'nın deniz ticareti, verimli topraklara daha az sahip olan ve hayatta kalabilmek için ticaret yapmak zorunda olan insanlar tarafından geliştirildi ve ellerinde tutuldu. Bu nedenle tarım gelişmiştir. Toprağı işleyenler evcil hayvanlardan ve tarım ürünlerinden faydalanmaktaydı (Frank, 2004: 6).

Şekil 2: Roma İmparatorluğu Ticaret Yolları

Kaynak: <https://openstax.org/books/world-history-volume-1/pages/7-3-the-roman-economy-trade-taxes-and-conquest>

Deniz yolları malların imparatorluk içinde dolaşımını kolaylaştırıyordu. Romalılar güçlü bir yol ağı kurmuş olsalar da, deniz yoluyla nakliye çok daha ucuzdu. Bu nedenle, bir limana erişim ticaret için çok önemliydi. İtalya’da, Roma şehrinin Ostia’daki limanı kayda değer bir örnek olmak üzere, birkaç iyi liman vardı. İtalya’nın kendisi Akdeniz’de dolaşan malların üreticisiydi. Üretimin çoğu küçük ölçekte gerçekleşiyordu. Dükkanlar ve atölyeler genellikle evlerin yanında yer alıyordu. Daha yüksek değerli mallar uzak bölgelere ulaşıyordu ve İtalya batı ticaret yollarına hakimdi (<https://openstax.org/books/world-history-volume-1/pages/7-3-the-roman-economy-trade-taxes-and-conquest>).

İlk Romalılar hayvan yetiştiriciliği yapıyorlardı hatta Romalıların ilk dört kralının da çiftçi olduğu bilinmektedir (Tahiroğlu, 2011). IV. yy başlarında Roma’nın iktisadi bir gücü yoktu. Çünkü kralların düşüşü ile birlikte ekonomik kriz meydana gelmiş ve o dönemde İtalya ile Sicilya ekonomik anlamda güçlü durumdaydı. Roma, uluslararası ticaretten çok şarap, zeytinyağı gibi ürünleri ithal etme durumundaydı (Gaudemet, 1967: 259).

Roma’da iktisadi hayata tarımın yön vereceğini düşünen belirli bir gruba karşılık (Cato Censorius, Varro vb.) orta seviyedeki sınıfı çöküntüden kurtarma eğiliminde olan başka bireyler (Grachus) de mevcuttu. Tarımın yanı sıra ekonomiye rahatlatıcak aynı zamanda meyvecilik, ormancılık ve hayvancılık da yapılabilirdi.

Roma, katıldığı savaşlar neticesinde ekonomisini kuvvetlendirmiştir. Fethettiği topraklar sayesinde yeni iş imkanları oluşmuş ve yatırımlar artmıştır. Ucuz köle emeği ve alınan vergilerden dolayı romanın serveti artmıştır. Fetihler sayesinde Romanın gelirinin artmasıyla birlikte Roma uzak ülkelerle de ticaret yapacak hale gelmiştir. Fethedilen ülkelerin toprakları Roma'da geniş kamu arazileri oluşturmuştur. Aslında bütün pazarlar Roma'nın sınırları içerisindeydi. Fakat roma bununla yetinmeyip yeni fetihlerle sınırlarını genişletip daha fazla toprak sahibi olmak istiyordu. Fetihler sayesinde Roma daha fazla toprak ve köle sağlamıştır. Vergilerini ve kira gelirlerini artırmanın yanı sıra fetihlerden kazandığı ganimetler sayesinde de hazinenin bütçesini artırmıştır. Roma İmparatorluğu'ndaki vergi toplamak için karmaşık bir sistem kullanıyordu. Vergiler toprak sahipleri, işletmeciler ve zengin sınıf üzerine yoğunlaşmıştır ve vergi gelirleri ile devlet harcamaları finanse edilmekteydi (Heaton, 2005: 48).

Birçok bölge özellikle de iç bölgeler öz tüketime yönelik üretim sayesinde ayakta kalmıştır. Gemiler hacimli malları Akdeniz ve nehirler boyunca taşıyabiliyordu. Çünkü bu malları karadan taşımak zor ve pahalıydı. Roma yolları öncelikli olarak malların taşınması için değildi ve her yere gitmiyorlardı. Sonuç olarak iç bölgeler pazara daha az bağlıydı (Temin, 2001).

Roma İmparatorluğu tarih boyunca ekonomik gelişmesini devam ettiren bir medeniyettir. Roma ekonomisinin önemli ölçüde tarıma dayanması, verimli topraklara sahip olması, sulama sistemlerinin gelişmesi ticaretin gelişmesi için çok önemlidir. Bu durum aynı zamanda Roma'nın nüfusu için gerekli olan gıda üretimini de sağlıyordu. Aynı zamanda bu medeniyette madencilik ve metal sisteminin de gelişmesi ile para basımı, silah yapımı ve inşaat sektörü gibi birçok alanda altın, gümüş, bakır, demir gibi madenler kullanılmıştır. Gerek imparatorluğun içerisinde gerekse sınırların ötesinde zengin bir mal ticareti yapılmaktaydı. Tabii ki Roma İmparatorluğu'nun büyük ölçüde köle emeği ile desteklenmekteydi. Bu durum Roma ekonomisinin büyümesine katkı sağlamıştır. Bir yandan ekonomi genişlerken diğer yandan sosyal ve ekonomik anlamda eşitsizlikler de doğmaya başlamıştır.

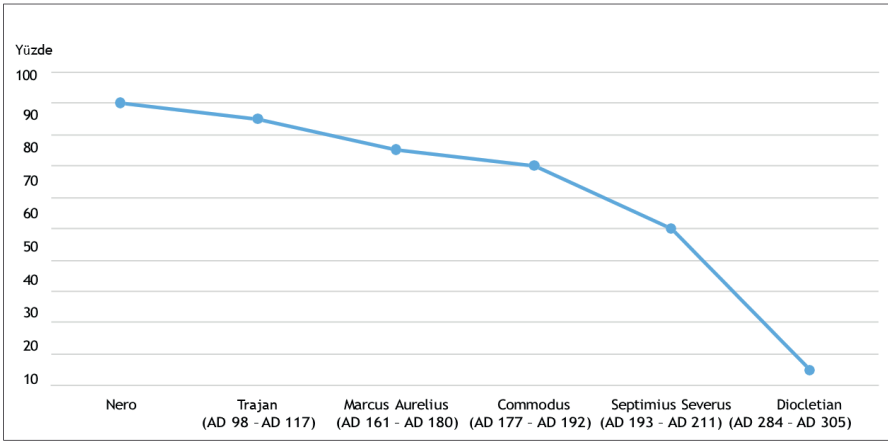
3. Roma İmparatorluğunun Gerilemesi

Roma İmparatorluğu, antik dünyadaki pek çok devlet gibi, en azından kısmen, ekonomisi büyük ölçüde köleci çalışma ilişkilerine dayanan yağmacı bir sistemdi.

Gerileme belirtileri ilk olarak ikinci yüzyılın sonlarına doğru görünür hale gelir. Büyük ölçekli imparatorluk madenleri ve taş ocakları ikinci yüzyılın son çeyreğinde terk edilir ve bunu sikkelerdeki ince metalin güçlü bir şekilde değer

kaybetmesi izler. Büyük ölçekli işleme ve üretim tesislerine yapılan yatırımlar ciddi ölçüde azalır, birkaç yeni inşaat yapılır ve bazıları kullanım dışı kalır ya da daha küçük ölçekte devam eder. Yol ağında da bakım güçlükleri olduğu görülmektedir. Limanlardaki alüvyon sorunları, bazı kayda değer istisnalar dışında, daha önce olduğundan daha az titizlikle ele alınmaktadır. Bu durum uzun mesafeli ticaretin azaldığına işaret etmektedir ve bu dönemdeki gemi enkazlarındaki azalma da bunu yansıtıyor olabilir.

Avrupa, Roma'nın ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelince Asya ve Mısır, Roma'nın yeni ticaret ortakları olmuştur. Yüksek katma değerli mallar (çanak çömlek, yün gibi karadan taşınırken, düşük katma değerli mallar (kereste ve tahıl gibi) ise denizden Roma'ya getirilmekteydi. Roma, savaş ganimetleri sayesinde önemli bir altın stoku biriktirmiştir. Bu durum zamanla paranın değerini düşürerek fiyatların yükselmesine neden olmuştur. (Günay, 2015: 52).

Grafik 1: İmparatorlara göre Roma Denarius'ın Değer Yüzdesi

Kaynak: Boatwright, Mary T., Gargola, Daniel J. and Talbert, Richard J. A. 2006.

İmparatorların para arzını ve dolayısıyla kendi harcama güçlerini genişletmek için gümüş ve altın sikkelerin bakır ve diğer ucuz metallerle değerini düşürmüştür.

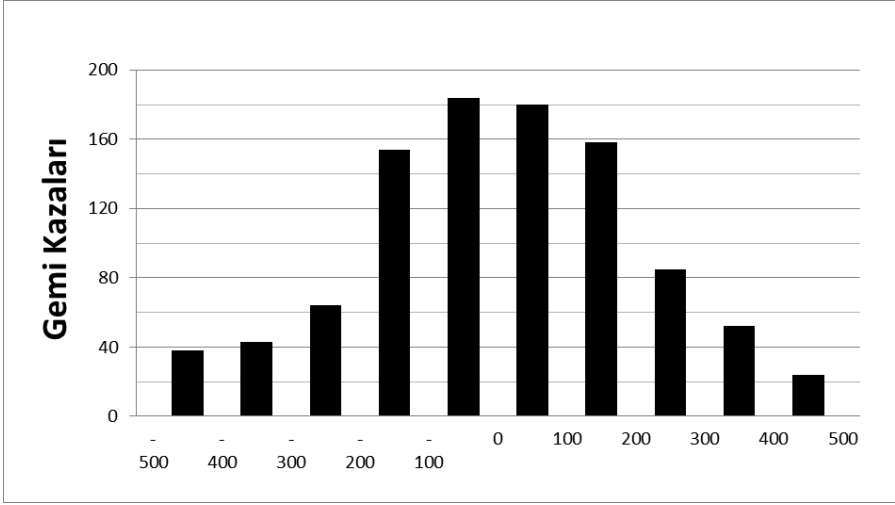
Neron ve diğer imparatorlar daha fazla sikke talebini karşılamak için para biriminin değerini düşürmüşlerdir. Para biriminin değerinin düşürülmesi, bir madeni paranın kendi gerçek değeri yerine, artık bir zamanlar içerdiği gümüş veya altının tek temsilcisi olduğu anlamına geliyordu. M.S. 14 yılında (İmparator Augustus'un ölüm yılı) Roma altın ve gümüş arzı 1.700.000.000

dolardı. 800 yılına gelindiğinde bu miktar 165.000 dolara düşmüştü. Sorunun bir kısmı, hükümetin altın ve gümüşün bireyler için eritilmesine izin vermemesiydi. Claudius II Gothicus (268-270 arası İmparator) zamanında, som gümüş olduğu varsayılan bir denarius içindeki gümüş miktarı sadece yüzde 0,02'di. Bu durum, enflasyonu nasıl tanımladığınıza bağlı olarak, ciddi bir enflasyona yol açtı. Özellikle beş iyi imparator döneminin sonunu işaret eden Commodus gibi lüks imparatorlar imparatorluk kasasını tüketti. Öldürüldüğünde İmparatorluğun neredeyse hiç parası kalmamıştı (<https://www.thoughtco.com/economic-reasons-for-fall-of-rome-118357>).

Ekonomik çalkantılara yol açan dış nedenler arasında, 20 yıl boyunca süren ve nüfusta önemli bir azalmaya neden olan yıkıcı Antoninler Vebası da dahil olmak üzere, ikinci ve üçüncü yüzyılların sonlarında imparatorluğu vuran çeşitli salgın hastalıklar yer almaktadır. Dahası, üçüncü yüzyıl yoğun bir sınırdaki savaşlar ve Roma dışı Avrupa'dan gelen birkaç büyük istila da nüfusun azalmasına yol açmıştır. Bazı akademisyenler de erken dönem imparatorluk ekonomisinin iklim değişikliği nedeniyle sıkıntıya girdiğini öne sürmüştür. Roma'da sosyal gerginlikler ile birlikte işsizlik oranlarının artması, savaşların vermiş olduğu ağır maliyetler, fethedilen ülkelerden gelen mallarla yerli ürünlerin baş edememesi ve devletin ekonomik hayata müdahale etmemesi gibi sorunlardan dolayı hayat şartları o dönemlerde oldukça zorlaşmıştır (Engin,1962: 31).

Roma İmparatorluğu vergi yoluyla ya da toprak gibi yeni zenginlik kaynakları bularak para kazanıyordu. Ancak, ikinci iyi İmparator Trajan zamanında (96-180), yüksek imparatorluk döneminde en uç sınırlarına ulaşmıştı, bu nedenle toprak edinme artık bir seçenek değildi. Roma, toprak kaybettikçe gelir tabanını da kaybetmiştir.

Gerilemeye katkıda bulunan iç faktörler arasında siyasi huzursuzluk ve üçüncü yüzyılın ortalarında yaşanan uzun siyasi kriz sayılabilir. Ayrıca, yatırımların azalması tüketici ekonomilerinin durma noktasına gelmesine yol açmış olabilirken, artan ekonomik eşitsizlik giderek daha fazla servetin elit kesimin elinde toplanmasına neden olmuş ve bunun da nüfusun geri kalanının alım gücünü etkilediği düşünülmüştür. Bazıları erken dönem imparatorluk ekonomik refahının sürdürülebilir olmadığını, dolayısıyla üçüncü yüzyılda gerçekleşen sürecin bir kısmının doğal bir düzeltme olacağını savunmuştur. Ancak nedenleri sonuçlardan ayırmak bazı zamanlar zordur ve gerçekte yukarıda bahsedilen faktörlerin birçoğu gerileme ve dönüşüme katkıda bulunmuş olabilir. Bu konudaki tartışma henüz baskın bir teori üretmemiştir.

Grafik 2: Yüz Yıllık Dönemler İçin Toplanan Verilere Göre M.Ö. 5 - M.S. 5 Yüzyıllarındaki Gemi Kazaları Sayıları

Kaynak: Paolilli, 2008.

Parker (1992) tarafından sunulan, antik çağlarda Akdeniz’de meydana gelen gemi enkazlarıyla ilgili verileri incelerken, Hopkins (1980) aslında bunların M.Ö. son iki yüzyılda ve M.S. ilk iki yüzyılda en yüksek yoğunluğa ulaştığını, ancak son dönemde önceki iki yüzyıla göre biraz daha az sayıda olduğunu belirtmektedir. Grafik 2’de gösterildiği gibi, gemi enkazları, Hıristiyanlık çağının başlangıcına yakın bir zamanda zirveye ulaşan normal bir eğri profilini takip ediyor gibi görünmektedir ve bu nedenle bu olgu, İmparatorluğun ilk yıllarından beri yavaş yavaş devam eden deniz trafiğindeki bir azalmaya işaret ediyor gibi görünmektedir. Ancak Hopkins, İsa’nın doğumundan önceki iki yüzyılda Orta Dünya’daki ticaretin imparatorluk dönemindekinden daha yoğun olduğu sonucuna varmaz ve önceki dönemde daha fazla sayıda gemi enkazı olmasını Pompeus döneminde kesintiye uğrayan korsanlığa bağlar.

Ticaretin yoğunluğu, M.Ö. 200 - M.S. 200 döneminde meydana gelen ve önceki ve sonraki dönemlerden çok daha fazla sayıda olan gemi enkazlarının sayısından anlaşılmaktadır (Parker, 1992).

Roma İmparatorluğu yolsuzlukla, iç savaşlarla, salgın hastalıklarla ve barbar saldırılarıyla karşı karşıya kaldıkça imparatorluğu savunmak ve vatandaşlara kanun ve düzeni sağlamak daha maliyetli hale gelmiştir. Roma İmparatorları, madeni paraların itibari değerini sabit tutarken, madeni paralarının değerini bakır gibi daha ucuz metallerle düşürerek bu yükümlülüklerin ödenmesine

yardımcı olmak için para arzını genişletmeyi seçtiler. Tasfiye para arzını ve dolayısıyla hükümetin harcama gücünü artırmıştır. Roma İmparatorları ekstra parayı askerlerine büyük ikramiyeler ödeyerek ordularını mutlu etmek için kullanmışlardır. Ancak para arzındaki bu artış, mal ve hizmet fiyatlarının veya enflasyonun artmasına neden olmuştur. Paranın değerini düşürmek Roma İmparatorluğu'nun ekonomik sorunlarının çözümünde etkili bir yöntem olmamıştır (Frank, 2004).

4. Sonuç

Roma ekonomisi tarihi görünür çelişkiler açısından zengindir. Fetih seferlerinde ve iç savaşlarda ortaya çıkan şiddet, inkar edilemez bir şekilde büyük acılara ve yerinden edilmeye neden olan bir kötülük olmuştur. Aynı zamanda kaynakları harekete geçirmiş ve demografik büyümeyi kısıtlayarak gerçek gelirleri korumuştur. Kölelik, eşitsizliği besleyen ama aynı zamanda rasyonelleşmeyi ve üretkenlik artışını teşvik eden bir başka kötülük olmuş, aynı anda hem üretimi artırıp hem de tüketimi çarpıtabilir ve hem topluma fayda sağlayıp hem de zarar verebilirdi. Roma İmparatorluğu'nun başarısızlığı genellikle bir kriz dönemi olarak görülmüştür. Ancak bu aynı zamanda İmparatorluğun merkezinde eşi benzeri görülmemiş bir ekonomik gelişmeyle aynı zamana denk gelmiştir ve yönetici sınıf bu sürecin ana faydalanıcıları olsa da, zenginler de iç savaşın getirdiği zorunluluklar nedeniyle halktan insanlara yapılan zorlayıcı yeniden dağıtıma katkıda bulunmuşlardır. Buna karşılık, imparatorluk monarşisinin ilk çeyrek milenyumundaki uzun süreli barış genellikle bir refah dönemi olarak kabul edilmiştir. Ancak istikrar aynı zamanda elitlerin varlık biriktirmesine izin vererek eşitsizliğin artmasını kolaylaştırmış ve demografik genişlemeyi teşvik ederek reel gelirleri düşürmüştür. Salgın hastalıklar, güvene dayalı ticari ağları bozarak ekonomik faaliyetlere müdahale etmiş ama aynı zamanda nüfus baskısını da hafifletmiştir.

Roma İmparatorluğu, o zamanın ekonomisinin hakim tarımsal yapıları göz önüne alındığında, kıt fazlalıklarıyla, kendisini sadece bu fazlalığı almakla sınırlayan bir yok devlet değildi ancak bu yapıyı yeniden kuran ve dönüştüren, sadece birkaç yüzyıl için de olsa verimi büyük ölçüde artıran bir devlettir.

Roma İmparatorluğu, tarih boyunca birçok ekonomik gelişme ve kriz dönemleri atlattır. Fakat, Roma İmparatorluğu'nun iktisadi sistemi, ticareti, tarımı ve sanayi alanlarındaki başarısı birçok modern kavramın temellerinin atıldığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir.

KAYNAKÇA

- Allen, R. C. (2009) *The British Industrial Revolution in Global Perspective*. Cambridge.
- Bang, P. F. (2007) "Trade and empire - in search of organizing principles for the Roman economy," *Past and Present* 195: 3-54.
- Bang, P. F. (2008) *The Roman Bazaar: Haraçlı Bir İmparatorlukta Ticaret ve Pazarlar Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*. Cambridge.
- Boatwright, Mary T., Gargola, Daniel J. and Talbert, Richard J. A. *A Brief History of the Romans*. New York: Oxford, 2006.
- Engin, F. (1962), *İktisat*, İstanbul.
- Duman, G., & Doğanyılmaz Duman, D. (2021), Bölgesel Kimlik İnşasında Devletlerarası Örgütlerin Rolü Akdeniz Havzası Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 83–101.
- Duman, G. (2019), Akdeniz için Birlik Örgütü'nün Rasyonel Dizayn Yaklaşımına Göre Değerlendirilmesi, içinde *Siyaset ve İktisat: Aktörler, Kurumlar, Tartışmalar*, (Editörler; Didem D. D., Özkan B.), Bursa: Dora Yayıncılık.
- Frank, T. (2004), *An Economic History of Rome Second Edition Revised*, Batoche Books Kitchener
- Flohr, M. (2014), *Economoy Roman*, *Encyclopedia of Global Archaeology*, 2338-2346)
- Gaudemet, J. (1967), *Institutions de l'Antiquité*. Paris.
- Günay, E. (2015). "Antik Çağ Ekonomileri ve Gelenek ile Çok Tanrılı Dinlerin Etkisinde Oluşan Antik Çağdaki İktisadi Düşüncelerin Özellikleri", *International Journal of Academic Value Studies*, 1 (1). 46-64.
- Hopkins, K. (1980), "Taxes and Trade in the Roman Empire (200 B.C.-A.D. 400)", *The Journal of Roman Studies*, 101-125.
- Parker, A. J. (1992), *Ancient Shipwrecks of the Mediterranean & the Roman Provinces*, Oxford, British Archaeological Reports.
- Paolilli, A., L. (2008), *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 33,4 (126), Focus: Stochastic Demographic Dynamics and Economic Growth / Stochastische Bevölkerungsdynamik und Wirtschaftswachstum. 274-288.
- Saller, R. P. (2007) "Household and gender," Scheidel, Morris ve Saller (eds.) (2007) içinde: 87- 112.
- Scheidel, W. (2007a) "Demography," Scheidel, Morris ve Saller (eds.) (2007) içinde: 38-86.
- Shaw, B. D. (2001) "Challenging Braudel: a new vision of the Mediterranean," *Journal of Roman Archaeology* 14: 419-53.

- Shaw, B. D. (2008) "After Rome: transformations of the early Mediterranean world," *New Left Review* 51: 89-114.
- Tahiroğlu, B. (1981), Roma Devleti'nin İktisadi Krizleri, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 45(1-4), 677-706.
- Temin, P. 'A Market Economy in the Early Roman Empire', *Jl Roman Studies*, xci(2001), 181
- <https://openstax.org/books/world-history-volume-1/pages/7-3-the-roman-economy-trade-taxes-and-conquest> Erişim Tarihi: 10.10.2023
- <https://www.scribd.com/presentation/492096834/Roma-Tarihi-Ve-Ekonomisi-Slayt-Notu-PDF-Indir> Erişim tarihi: 10.10.2023
- <https://study.com/academy/lesson/ancient-roman-economy-trade-imports.html> (Erişim tarihi: 17.10.2023)
- <https://www.thoughtco.com/economic-reasons-for-fall-of-rome-118357> (Erişim tarihi: 17.10.2023).
- <https://openstax.org/books/world-history-volume-1/pages/7-3-the-roman-economy-trade-taxes-and-conquest> (Erişim tarihi 17.10.2023):